

Назарій Гуцул
(Гіссен, Німеччина)

ОПЕРАТИВНИЙ ШТАБ РАЙХСЛЯЙТЕРА РОЗЕНБЕРГА: ІДЕОЛОГІЧНА БОРТЬБА ЧИ ПОГРАБУВАННЯ ДУХОВНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ НАДБАНЬ В УКРАЇНІ (1941–1944)

«Своїми брудними руками більшовизм спаплюжив життя на сході Європи. Особливо постраждали бібліотеки, які отримали більшовицький вигляд»¹
(Hans Müller)

У статті розглядаються деякі моменти діяльності «Оперативного штабу Розенберга» на території України. Дискутується питання щодо «ідеологічної» та «грабіжницької» діяльності Штабу. Розкривається частково роль підлеглих Розенберга в охоронні культурної спадщини окупованих народів у перші місяці на Україні.

Ключові слова: «Оперативний штаб Розенберга», більшовизм, культурні цінності, ідеологія націонал-соціалізму, пропаганда.

Більшовизм, поряд із єврейством, вважався одним з найголовніших ворогів для націонал-соціалістичної Німеччини. Як писав Альфред Розенберг: «Більшовизм — це останній вагомий та всесвітньо політичний винахід євреїв, для зміни культурного та політичного життя європейських країн»². Тому для боротьби з культурними та політичними «відхиленнями», а також для контролю і перевірки культурних інституцій на наявний матеріал, що мав єврейське та більшовицьке походження, був створений так званий «Оперативний штаб службових відомств райхсляйтера Розенберга для окупованих західних територій та Нідерландів»³ для оперативної роботи на території Західної Європи. Пізніше цю структуру перейменували в «Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга» (ОРР)⁴ і розширили її повноваження на Райхскомісаріати «Україна» та «Остланд», на Югославію та Грецію, частково на Італію, на території, що підлягали адміністрації Вермахту.

Одним з головних завдань ОРР була організація збору та контролю релігійного, політичного, культурного, наукового та публіцистичного матеріалу, який містив хоч найменшу долю ідеологічного забарвлення,

що прив'язувало б його до більшовизму, марксизму, комунізму чи єврейства. Саме ці початкові завдання привели до того, що «Оперативний штаб» став одним з найбільших націонал-соціалістичних грабіжницьких механізмів, що будь-коли існував на території Європи.

Незважаючи на значну кількість публікацій, які висвітлюють різні аспекти діяльності ОРР, ряд питань залишаються ще до сьогодні не висвітленими:

– Як був побудований «Оперативний штаб»? Яка була його структура?

– Яка була вертикаль влади в ОРР? Як Розенберг впливав на діяльність свого штабу? Хто був відповідальним за порятунок і збереження, а пізніше, за масовий вивіз культурних та мистецьких цінностей з України?

– Які практичні та теоретичні цілі були поставлені перед ОРР? Яка проходила межа між «охороною», «контролем», «порятунком», «переміщенням» та «вивезенням», «пограбуванням» та «конфіскацією» культурних надбань на окупованих територіях як Західної так і східної Європи?

– Хто ж був відповідальним за конфіскацію і пізніше вивезення зібраних цінностей? Яку роль у цьому відгравали німецькі науковці (бібліотекарі, історики, археологи тощо) та місцеві співробітники музеїв, бібліотек та архівів? На скільки була мотивованою колишня радянська інтелігенція (не)допомагати німецькій владі у вивезенні архівний, бібліотечних та музейних колекцій?

– Чи міг «Оперативний штаб» з відносно невеликою кількістю співробітників та з обмеженим транспортом перевезти таку кількість матеріалу з окупованої території до Райху? Хто був з інших керівників Райху при цьому задіяний? Чи були конкуренти в ОРР? Які були цілі у конкурентів та на скільки було глибоким протистояння між різними групами та організаціями, що займалися пограбуванням («рятуванням») зацікавлених об'єктів?

Ряд цих та інших питань були вже частково опрацьовані та висвітлені як німецькими, так і українськими дослідниками. Зокрема, була показана роль ОРР у розбудові «Центральної бібліотеки Вищої школи НСДАП», «Східної бібліотеки» та «Інституту дослідження єврейського питання»⁵. Деякі дослідження презентують порівняльний аналіз між культурною політикою націонал-соціалістів у Німеччині, Франції, Польщі та на територіях Радянського Союзу⁶. Ряд дослідників вивчали антисемітську та ідеологічну складову в діяльності «Оперативного штабу».

Оперативний штаб Розенберга був заснований у Франції влітку 1940 року. Його діяльність в Києві розпочинається не одразу після взяття міста німцями у вересні 1941 р., а тільки з жовтня того ж року. Причому першим містом, де були взяті під охорону бібліотеки місцевих училищ та колишня книгозбірня при монастирі, став Бердичів. З приходом до Києва

ОРР розпочав свою діяльність не з пограбування та вивезення бібліотечних фондів, архівних та музейних колекцій, а із взяття культурних, наукових та навчальних об'єктів під свою охорону. Окрім того, з 1942 р. починається створення своєї централізованої системи українських бібліотек, які б доповнювали німецьку⁷. Ці заходи мали дві мети:

– використання літератури у військових цілях, у відбудові індустрії та аналізі різних довоєнних статистичних даних;

– для наукових цілей, а саме — для дослідження «єврейства», «масонства» та «більшовизму», як ворожих політичних, культурних та духовних течій.

Свої завдання Штаб виконував згідно директиви «Про конфіскацію культурних та ідеологічних цінностей» від 3 жовтня 1941 (за деякими даними від 20 серпня 1941)⁸, райхсміністра окупованих східних областей Розенберга до райхскомісара України Коха. Зокрема, там зазначалося, що культурні та інші матеріали може вилучати та контролювати їхнє переміщення лише «Оперативний штаб» на чолі з райхсгауптштелленляйтером Герхардом Утікалем. Відповідно до цього документу було створено спеціальний відділ Штабу для роботи в Україні — «Головна робоча група Україна» (надалі ГРГУ). Діяльність цієї групи поширювалася на територію центральної, східної та південної України, а також на території південних областей Росії. ГРГУ розподіляла свою роботу серед різних «робочих груп» та «особливих підрозділів і штабів» (Див. Таблицю):

Головна робоча група «Україна», ГРГУ (Hauptarbeitsgruppe Ukraine)		
Робочі групи, РГ (Arbeitsgruppen)	Закордонні установи (Außenstelle)	Спеціальні команди (Sonderkommando)
1941–1942: РГ Східна Україна (AG Ostukraine) РГ Західна Україна (AG Westukraine) РГ Південна Україна (AG Südukraine)	Краків	Одеса Мелітополь Миколаїв Чернігів Маріуполь-Таганрог Кавказ Сталінград Курськ Ростов
1942–1943: РГ Київ РГ Крим РГ Херсон РГ Харків РГ Дніпропетровськ РГ Кривий Ріг РГ Сімферополь		Група тилового забезпечення (Nachhutkommando) Київ

У жовтні–листопаді 1941 р. існували такі робочі групи, як «Західноукраїнська», «Східноукраїнська» та «Південноукраїнська». Розпорядженням від 8 грудня 42 робочі групи були перейменовані і отримали назви міст відповідно до їхньої дислокації. Так «Західноукраїнська» група стала називатися — «Київською»; «Східноукраїнська» розділилася на 3 групи — «Харківську», «Дніпропетровську» та «Криворізьку»; «Південноукраїнська» на 2 групи — «Кримську» (пізніше «Сімферопольську») та «Херсонську»⁹. До весни 1943 р. «робочі групи» виконували організаційну та сортувальну роботи. А з літа 1943 р. співробітники цих груп самі приймали рішення щодо вивезення культурних цінностей, спрямовуючи вагони спочатку до Києва, а звідти до Ратіборгу та Плесу, частково до Танценбергу та Фрауенбергу. При Штабі поряд з «робочими групами» діяли і так звані «зондерштаби»: «Художнього мистецтва», «Прадавньої історії», «Архівів», «Генеалогії», «Зондерштаб доктора Абба», «Науки», «Музики», «Центральної бібліотеки Вищої школи» та інші¹⁰. «Зондерштаби» були своєрідними науковими центрами, які визначали та обирали предмети (книги, картини, музичні інструменти, архівні акти тощо) для вивезення до Райху. Співробітниками «зондерштабів» були відомі німецькі історики, бібліотекарі, теологи, архівісти та археологи. Більшість з них використовували свій «шанс» для розбудови або побудови (як Йоганнес Поль¹¹) своєї професійно-наукової кар'єри. З іншого боку, такі науковці, як Вінтер, Моммзен, Райнгрд, Штампфус, брати Серафіми, Гроте та інші, вже займали значні посади у провідних інститутах, університетах, бібліотеках та архівних установах Третього Райху. Їхню діяльність при «Оперативному штабі» можна пояснити хіба-що: 1) підтримкою ідеологічних поглядів Розенберга та його бачення розвитку майбутніх освітніх закладів у «Новій Європі»; 2) конкуренцією з науковцями з «Аненербе», Міністерства освіти та Міністерства пропаганди. Конкурували, скоріш за все, за доступ до архівних, музейних та бібліотечних колекцій, що знаходилися на окупованих територіях. Кожна з груп намагалася «по-своєму» проінтерпретувати германські, готичні, арійські, німецькі та інші впливи на культуру, життя, побут, історію, звичаї та традиції, архітектуру народів, що жили чи живуть на окупованих територіях. Ці впливи мали б бути представленими у місцевих краєзнавчих музеях, на територіях відбудованих (реставрованих) готських та варязьких фортець та міст, на спеціалізованих виставках у бібліотеках та архівах. Вже на осінь 1942 р. планувалися ідеологічні «поїздки-вишколи» для гауляйтерів та їхніх заступників¹². Один з таких маршрутів був запланований на 30 вересня — 11 жовтня 1942. В рамках цього «візиту» передбачалося відвідати м. Ковель. Звідти, у супроводі керівника ГРГУ, проїхатися до Києва, де у колишньому музеї Леніна мали бути прочитані лекції: «Робота ОРР», «Культурна політика більшовиків», «Стародавня історія України» та інші.

У Києві планувалися також екскурсії до Собору св. Софії, Андріївської церкви та на місце «старої варязької фортеці». Наступний день присвячувався Харкову, де проф. Томсон із «зондерштабу Центральної бібліотека», мав відчитати лекції по «Соціальних проблемах в Радянському Союзі», а також провести екскурсію по тракторному заводу. З 4 по 7 жовтня вишкіл мав проходити в Криму. Тут планувалися відвідини німецьких сіл, м. Сімферополя, Севастополя, Ялти, Нікити, Гурзуфу, Алушти, Масандри, Ескі-Кермену та Доросу, місця археологічних розкопок в давніх готських містах та в Херсонесі. Вечорами мали проходити спільні «вечори дружби» з офіцерами Вермахту та СС. В Криму мали також показувати зразки радянських фільмів, як приклад більшовицької пропаганди і впливу на людей. У Сімферополі для підлеглих Розенберга мали виступати українські та кримські театральні колективи. На 9 та 10 жовтня планувалися відвідини Запоріжжя, зокрема Дніпрогесу та о. Хортиці, і Дніпропетровська (завод ім. Петровського, робітничі та індустріальні квартали). Вже 11 жовтня всі учасники «вишколу» мали бути знову у Києві, де вони мали відвідати «німецький цвинтар героїв», Києво-Печерську лавру (прилеглі будівлі та печери), будинки колишніх комуністичних партійних органів, царські палаци, Поділ та єврейський цвинтар. В останній день «гості з Німеччини» могли б пройтися по магазинам, купити антикваріат, покататися на човні по Дніпру, відвідати музеї. Для зручного пересування по Україні був замовлений «спеціальний потяг». Фінансування поїздки займалося «Імперське фінансове управління НСДАП»¹³. «Ідеологічна подорож» до України так і не відбулася, у вересні 1942 її перенесли на березень 1943, а потім і взагалі забули. Але саме вона демонструє один з важливих моментів роботи «Оперативного штабу» в Україні, а саме — організацію ідеологічно-виховної роботи на основі взятих під його охорону культурних та історичних об'єктів. А де ж тоді «грабіжницька» діяльність ОРР?

Не зважаючи на численні праці дослідників, досі залишається спірним питання, що ж було основним завданням «Оперативного штабу»: «Sicherstellung» (взяття під охорону) чи «Beschlagnahmen» (конфіскування; вилучення). Вже після завершення війни дослідники діяльності Штабу почали застосовувати слово «Raub» (пограбування), яке б характеризувало роботу цієї організації¹⁴. У працях цих істориків фігурують поняття як «Kunst- und Kulturrraub» (пограбування мистецтва та культури), так і «Kulturgutraub» (пограбування культурного майна). Чи заслуговує така термінологія на існування? І взагалі, як можна три поняття: «взяття під охорону»—«конфіскування»—«пограбування», розташувати в одній логічній послідовності? Якщо подивитися на цю проблему хронологічно (на прикладі України), то це виглядає приблизно так¹⁵:

– жовтень 1941 — квітень 1942 — «взяття під охорону»: у цей час більшість культурних, учбових, наукових, духовних та історичних приміщень (напр.: бібліотеки, архіви, музеї, навчальні заклади, монастирі, церкви, виставкові зали, партійні будівлі тощо) беруться під посилену охорону як «Оперативного штабу», так і ряду інших організацій та силових структур Третього Райху (СС, СД, Вермахту). Саме цей етап діяльності ОРР врятував більшість залишених музейних, бібліотечних та архівних колекцій Києва, Харкова, Дніпропетровська та інших міст від розпорошень та розграбувань з боку місцевого населення та солдатів тилкових частин. Зокрема, ОРР були вивезенні колекції музеїв з території Київської Лаври, коли стало відомо, що вона замінована і може бути підірваною¹⁶;

– травень 1942 — травень 1943 — «конфіскування; вилучення»: початок вилучення з бібліотечних та архівних зібрань матеріалів, що не відповідали основним засадам націонал-соціалізму — більшовицька література, вступи до підручників та посібників з видимою комуністичною заангажованістю, «ідеологічно невідповідні» тексти тощо. Ці «матеріали» спочатку мали відправити на «наукові дослідження» до Райху, а вже потім вирішувати їхню долю: знищувати чи зберігати у спеціалізованих книгозбірнях («Східна Бібліотека Розенберга», «Бібліотека з лібералізму», «Більшовицька бібліотека»)¹⁷. Окремо слід згадати про єврейську та гебрійську літературу, яку відбирали та у відсортованому вигляді відправляли до Франкфурта на Майні до «Інституту дослідження єврейського питання»¹⁸. З квітня 1942 р. починає свою роботу так зване «Центральне відділення по обліку та збереженню культурного майна на окупованих східних областях»¹⁹, керівником якого було призначено Гергарда Утікаля, керівника «Оперативного штабу», і який підпорядковувався керівнику «Головного відділу I «політика» при «Східному міністерстві Розенберга»²⁰. Практично працівники Штабу перейшли на службу до «Східного міністерства». Фактично всі співробітники ОРР продовжували свою діяльність на попередніх місцях, тільки вже як офіційні співробітники цивільного апарату Розенберга. З того часу почалося також і виконання деяких розпоряджень райхскомісара Коха, як, наприклад, конфіскація та вивезення творів живопису для його приватного зібрання у Східній Пруссії. У будь-якому випадку, більшість вилучених «матеріалів» з колишніх закладів культури та науки залишалися на своїх місцях, або ж доповнювали новостворені бібліотеки, архіви чи музеї на території України;

– травень 1943 — січень 1944 — «пограбування»: хоча у німецьких документах того часу слово «пограбування» практично не фігурує, хібащо по відношенню до конфіскованих більшовиками церковних та мис-

тецьких цінностей у 30-х роках. Частіше за все вживається слово «евакуація». Всі здобуті культурні, матеріальні та інші цінності, що їх націонал-соціалісти захопили на території колишнього Радянського Союзу, вважалися власністю Третього Райху. Так як більшість таких об'єктів знаходилися під контролем «Оперативного штабу», то саме він був зобов'язаним організувати вивезення їх до «більш безпечних» місць зберігання у глибині Райху. Саме «евакуація» мала зберегти архівні, бібліотечні та музейні фонди від їх знищення під час боїв з Червоною армією²¹. Стихійне перевезення культурного надбання з території України до глибинних територій Німеччини, отримало термін «пограбування» чи «культурного та мистецького пограбування» («Raub», «Kunst- und Kulturraub»). Ці акції почалися з літа 1943 р. і тривали до січня 1944 р., поки останні вагони з «майном» з України дісталися Білостоку²², де робочі групи «Оперативного штабу» були переформовані та відправлені до Сілезії: м. Ратібору та Плесу²³. Цей передостанній етап діяльності Штабу характеризується, як найбільш інтенсивний та ганебний. Вивозилося практично все, що мало хоча б якусь цінність, або ж могло бути використаним у німецькій пропаганді проти Радянського Союзу. Але і на цьому етапі Штаб намагався виконувати свої ідеологічно-політичні завдання: у вагонах опинялися картини західноєвропейських та радянських майстрів, старі рукописи та ідеологічні праці по боротьбі з капіталізмом, фашизмом та буржуазним націоналізмом, археологічні експонати та комуністично-ідеологічна пропаганда і т.д. Все це планувалося розсортувати вже після завершення «евакуації». Підлеглі Розенберга все ще вірили у перемогу Третього Райху, тому вони намагалися внести свою частину у перемогу на більшовизмом.

Діяльність «Оперативного штабу Розенберга» на території України можна вважати злочинною лише частково:

– по-перше, свою частку в перші роки окупаційного режиму на території України щодо збереження культурного майна було внесено і завдяки співробітникам Штабу та місцевій інтелігенції. Їм вдалося, принаймні, захистити ті матеріали, що могли бути розкраденими або ж знищеними через погодні стихії;

– по-друге, ОРР змагався за контроль над бібліотечними та архівними фондами з іншими націонал-соціалістичними організаціями, зокрема із загонами «Особливої команди Кюнсберга», які з перших днів своєї діяльності вивозили свої «трофеї» до Райху. У цьому плані виняток становили тільки єврейські бібліотеки, що передавалися у підпорядкування бібліотеки «Інституту по дослідженню єврейського питання»;

– по-третє, «евакуація» чи «пограбування» проходили у такому ж руслі, якщо це можливо порівняти, як це проводив уряд Радянського

Союзу — евакуйовувалися ті матеріали, що були важливими для подальшого ведення бойових дій або придатними для ідеологічного впливу на населення²⁴;

– по-четверте, наскільки є злочинним знищення ідеологічної та пропагандистської літератури, чи взяття її під суворий контроль, залишається досить риторичним запитанням. Вилучення та знищення націонал-соціалістичної літератури після 1945 р. у Німеччині або «чистки» українських бібліотек від радянської ідеологічної «макулатури» після 1991 р. ще ніхто не порівнював до злочинів.

Хотілося б підкреслити, що діяльність «Оперативного штабу» упродовж усієї його діяльності носила суто ідеологічний характер, що був замаскований під ширмою «збереження, охорони та перевезення» культурного майна з окупованих територій.

¹ Müller Hans. Aus bolschewistischen Bibliotheken // Zentralblatt für Bibliothekswesen / Hsgb. von Rudolf Buttman, Georg Leyh, unter ständiger Mitarbeit von Joris Vorstius. Jahrgang 60. — Leipzig, Otto Harrassowitz, 1943; Kraus Reprint LTD. Vaduz, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1964. — S. 266–272.

² Alfred Rosenberg. Der Bolschewismus als Aktion einer fremden Rasse. — Zentralverlag der NSDAP: München, 1935. — S. 7.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України) — Ф. 3676, спр. 44. арк. 31.

⁴ Нім. — Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR).

⁵ Кашеварова Н. Архів Оперативного штабу Розенберга як джерело з історії використання нацистськими установами документальної спадщини народів окупованих країн східної Європи // Архіви України, 2009, 1–2, С. 92–104; Її ж Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга та його діяльність у галузі організації наукових досліджень окупованих територій // Україна в другій світовій війні: погляд з XXI ст. — К., 2011. — С. 682–696; Keiler Helmut. Raub von Kulturgut durch den Einsatzstab Rosenberg: Freimaurerbibliotheken und Archive für die «Hohe Schule». — Gießen, 1991; Малолетова Н., Себта Т. Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні: джерелознавчий аналіз // Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943): Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів. — Київ, 2004. — С. 114–148; Stieber Gabriela. Die Bibliothek der “Hohe Schule des Nationalsozialismus in Tanzenberg“ in Carinthia // Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten, 185 (1995). — С. 343–363; Bollmus Reinhard. Zum Projekt einer nationalsozialistischen Alternativ-Universität: Alfred Rosenbergs «Hohe Schule» // Erziehung und Schulung im Dritten Reich / Heinemann, Manfred (Hrsg.). — Stuttgart, Klett-Cotta, 1980, Bd. 2. — С. 125–152; Дубровіна Л. / Малолетова Н. Нацистська політика щодо вивезення бібліотечних фондів з окупованих східних територій у 1941–1944 рр. і формування Східної і Центральної бібліотек вищої школи у Німеччині // www.archivs.govs.ua /Publicat/Pamjatky/Dubrovina.php.

⁶ Eichwede Wolfgang / Hartung Ulrike (Hrsg.): «Betr.: Sicherstellung». NS-Kunstraub in der Sowjetunion. — Bremen, Edition Temmen, 1998; Grimsted Patricia Kennedy. Roads to

Ratibor: Library and Archival Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg / Holocaust and Genocide Studies, 2005. — S. 390–458; *Hartung Ulrike (Hrsg.): Verschleppt und verschollen: eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948)*. — Bremen, Ed. Temmen, 2000.; *Heuss Anja. Kunst- und Kulturgutraub: eine vergleichende Studie zur Besatzungspolitik der Nationalsozialisten in Frankreich und Sowjetunion*. — Heidelberg, Winter, 1999; *Lehr Stefan. Ein fast vergessener «Osteinsatz». Deutsche Archivare im Generalgouvernement und im Reichskommissariat Ukraine*. — Düsseldorf, Droste Verlag GmbH, 2007.

⁷ *Starke, F.J. Zur Wiedereröffnung ukrainischer Bibliotheken / Zentralblatt für Bibliothekswesen / Hsbg. von Rudolf Buttman, Georg Leyh, unter ständiger Mitarbeit von Joris Vorstius. Jahrgang 60*. — Leipzig, Otto Harrassowitz, 1943; Kraus Reprint LTD. Vaduz, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1964. — С. 229–231; *Scheidt Hans-Wilhelm. Kulturpolitische Aufgaben in den besetzten Ostgebieten // Probleme des Ostraumes (Hrsg. von Georg Leibbrandt)*. — Berlin, Stollberg, 1942; *Scheidt Hans-Wilhelm. Ostaufgaben der Wissenschaft / Probleme des Ostraumes (Hrsg. von Georg Leibbrandt)*. — Berlin, Stollberg, 1943.

⁸ *Картотека «Z» оперативного штаба «Рейхсляйтер Розенберг». Ценности культуры на оккупированных территориях России, Украины и Белоруссии 1941–1942*. — Москва: Издательство Московского Университета, 1999. — С. 14; ЦДАВО України. — Ф. 3676, оп. 1, спр. 44, арк. 50, 50 зв.

⁹ Там само. — Спр. 228, арк. 124.

¹⁰ З 1940 по 1945 діяло 13 таких «особливих відділ», які відбирали потрібний матеріал за різними напрямками і представляли інтереси різних інститутів «Вищої школи НСДАП» та деяких організацій, що підпорядковувалися канцелярії Розенберга.

¹¹ *Kühn-Ludewig Maria. Johannes Pohl (1904–1960): Judaist und Bibliothekar im Dienste Rosenbergs, eine biographische Dokumentation*. — Hannover, Laurentius-Verl., 2000.

¹² Bundesarchiv (BA) NS 1/644 «Vorläufiger Plan für die Schulungsfahrt in die Ukraine» (Федеральний архів Німеччини, Берлін)

¹³ Reichsfinanzverwaltung der NSDAP, Sachbearbeiter Künzler.

¹⁴ До таких дослідників належать: Гойсс, Гартунг, Кашеварова, Лер, Манасе, Себта та інші.

¹⁵ Щодо етапів діяльності «Оперативного штабу Розенберга», зокрема Головної робочої групи України див.: *Себта Т. Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні: джерелознавчий аналіз / Библиотеки Киева в период нацистской оккупации (1941–1943): Дослідження. Анотований покажчик. Публікації документів*. — Київ, 2004. — С. 114–148. Зокрема, пропонується поділити діяльність на 4 періоди: I — розгортання (18.10.1941–30.04.1942), II — основний (травень 1942 — вересень 1942), III — відступ (жовтень 1943 — січень 1944), IV — завершальний (лютий 1944 — 20.10.1944).

¹⁶ Більше про це у звіті Розенфельда: ЦДАВО. — Ф. 3676, оп. 1, арк. 221. Перед ОРР у приміщеннях Лаври «попрацював» «Особливий загін Кюнсберга», що вивіз основні цінності, стародруки та інше до Берлі у розпорядження Міністерства закордонних справ, див.: *Politisches Archiv Auswärtiges Amtes R 27575* (Політичний архів Міністерства закордонних справ, Берлін).

¹⁷ Інструкції та труднощі щодо розвитку «Східної бібліотеки Розенберга» див.: ЦДАВО України. — Ф. 3676, оп. 1, спр. 213, арк. 130–146.

¹⁸ Більше відповідей на це питання дають архівні акти ЦДАВО України, зокрема Ф. 3676, оп. 1, спр. 39 та спр. 50а. Там йдеться про відібрану літературу з Києва та Харкова і про її відправлення до Франкфурта на Майні, запити до робочих груп про наявність у їхньому розпорядженні єврейської та антиєврейської літератури. Цікавою у цьому плані є «Розробка-доповідь» др. Поля щодо євреїв у державному апараті Литви,

яка показує, що більшість вилученої єврейської літератури планували все ж таки зберегти та використовувати для антисемітської пропаганди. Знищувалися дублети або художня література на російській та польській мовах.

¹⁹ До питання щодо створення та основних завдань даної структури: ЦДАВО України. — Ф. 3676, оп. 1, спр. 150. — С. 1, 2; а також про створення «Крайового управління архівів, бібліотек та музеїв» як організаційного відділу на рівні Райхскомісаріату див.: Себта Т. Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісаріаті Україна: історичний нарис // Архіви України, 2009, 3–4. — С. 111–127.

²⁰ Повна назва «Імперське міністерство східних окупованих територій» (Reichsministerium für die besetzten Ostgebiete), керівником політичного відділу на той час був Георг Ляйббрандт (Georg Leibbrandt), а його заступником — Отто Бройтігам (Otto Bräutigam). Щодо структури «Східного міністерства Розенберга» див.: Акти В 162/20421 та В 162/20422 з «Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen».

²¹ Скоріш за все, цьому послужив «досвід» не вивезеної бібліотеки ім. Короленка у Харкові, коли у 1943 значна частина книжкового фонду була втрачена в боях за місто.

²² Białystok — містечко на території сучасної Польщі.

²³ У цих містечках зберігалася в основному література, опублікована після 1917 року, та комуністичні архіви. Картини відправлялися до Баварії, монастир у м. Буксгайм біля Меммінгему. Рукописи та стародруки зберігали у сховищах «Центральної бібліотеки Вищої школи НСДАП» у Танцберзі та Фрауенберзі (Штірія) див.: ВArch NS 30/19 (Федеральний архів Німеччини, Берлін), повідомлення про доставку «матеріалів» зі східних територій.

²⁴ Вивезення науково-дослідних інститутів з території України до центральних регіонів СРСР можна теж потрактувати, як своєрідний проступок, спричинений умовами того часу. З іншого боку, якщо трактувати УРСР, як колонію Москви, то стає зрозумілим, чому вивозилися у першу чергу інтелектуально-інженерні розробки, а не пам'ятки культури.

Рассматриваются некоторые моменты с деятельности «Оперативного штаба Розенберга» на территории Украины. К дискуссии предлагается вопрос о «идеологической» и «злodeйской» деятельности Штаба. Раскрывается частична роль подчиненных Розенберга по охране культурного наследия оккупированных народов в первые месяцы в Украине.

Ключевые слова: «Оперативный штаб Розенберга», большевизм, культурные ценности, идеология национал-социализма, пропаганда

The article considers some aspects of the work of Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg on the territory of Ukraine. The question of the ideological and plundering activities of Einsatzstab is discussed. There is an attempt to explain the role of the Rosenberg's subordinates in the protection of cultural heritage of the occupied peoples during the first months in Ukraine.

Keywords: Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, bolshevism, cultural valuables, ideology of national-socialism, propaganda.